

ערד בשלהי ימיה של ממלכת יהודה

אנסון פ' רייני

אף שערד מוזכרת פעמים מעטות מאוד כתנ"ך, ופעם אחת בלבד בכתובת מצרית (שישק 107-112), אפשר לנסות ולתארך את שכבותיה על-פי תולדות סביבתה הקרובה, היא הנגב התנ"כי (של יהודה). זאת היתה גישתו של יוחנן אהרוני, והיה בה שילוב של חפירות בצורה סטרטיגרפית כאתרים שונים (ערד, מלחתא, עירא, ערוער, כאר-שבע), באזור הומוגני מן הבחינה האקולוגית (עמק באר-שבע של ימינו), יחד עם סקרי-שטח אינטנסיביים ובהתאמה ל'תולדות האזור' מתוך המקורות. זה יישומה המודרני של תכניתו המקורית של א' אלט.¹ בוועדה לפרויקט ערד מנסים, על-פי דרך זו, להציע תאריכים לשכבות המאוחרות בתל ערד, במסגרת האירועים ההיסטוריים הקשורים לנגב. ואם התרחקנו במקומות אחדים מדעותיו המקוריות של אהרוני, הדבר נובע מראיות חדשות, או מהתייחסות חדשה לראיות ישנות.

'קדש כהנים'

לפני שנדון בשכבות האחרונות לגופן, מן ההכרח לעסוק בקביעה שנעשתה לא מכבר, הנוגעת לשתי קערות-מנחה משכבה 10. הן נמצאו בלוקוס 394, על המדרגה שלרגלי מזבח העולה.² הן נקברו מתחת לרצפות של שכבות 9, 8 ו-7. ברצפת שכבה 7 (המזבח היה קבור לגמרי כבר בשכבה 8), היתה סידרה שלמה של כלי-חרס מגופצים, שאותם ייחסו לסוף המאה השביעית לפני-הספירה. קערות המנחה עצמן הן מסוג שכלל אינו אופייני למאות השביעית או השישית לפני-הספירה; הן מתאימות לטיפולוגיה של השכבות המוקדמות יותר, אף שדומה כי הן עוצבו במיוחד לשימוש בפולחן, ולכן הימצאותן מוגבלת לתחום חצר המקדש. בכל קערה נמצאת כתובת חרותה, בעלת שני סימנים: הראשון הוא ק' ארכאית, שבשום פנים אין להשוותה ל-'ק' הפיניקית המאוחרת. הסימן השני נתון במחלוקת, בייחוד משום שבמקרה אחד הוא קשת פשוטה, מונחת על גבה, עם קו מרכזי. בדוגמה השנייה, הקו המרכזי חוצה את הקשת ויוצר בכירור זנב ארוך. לא ייתכן שזו ש' פיניקית מן המאה השישית. קרוס החזיק בדעה ששני הסימנים הם ק"ש, קיצור למלה 'קודש', וכי הכתב הוא פיניקי מן המאה השישית.³ הסימן השני הוא כ' ארכאית — האחת בעלת זנב, והאחרת אף עתיקה יותר, בלא זנב. אהרוני פירש את הסימן השני כסמל לקרבן, וכלל לא ראה בו אות; והיו לו סיבות טובות לכך.⁴

1 A. Alt, *Die Landnahme der Israeliten in Palästina*, Reformatiionsprogram der Universität, Leipzig 1925; idem, *Kleine Schriften zur Geshichte des Volkes Israel*, München 1953; idem, *Essays on Old Testament History and Religion*, (translated by R.A. Wilson), Oxford 1966

2 ' אהרוני, כתובות ערד: מחקרי מדבר יהודה, ירושלים 1975, עמ' 117.

3 F.M. Cross, 'Two Offering Dishes with Phoenician Inscriptions from the Sanctuary of Arad', *BASOR*, 235 (1979), pp. 75-78

4 אהרוני (לעיל, הערה 2), עמ' 118.

רימון הנושא כתובת הכוללת את הביטוי 'קדשכהנמ'

ואולם אם נצא מן ההנחה שסימנים אלה הם ק"כ, אפשר שיש כאן קיצור ל'קודש כהנים' — ביטוי שלא נמצא בתנ"ך ובאפיגראפיה עברית עתיקה עד לזמן האחרון. למייר פירסם לא מכבר רימון קראמיקה קטן, שנמצא אצל סוכן עתיקות בירושלים, הנושא את הכתובת: 'לבינת יהוה קדש כהנים';⁵ דבר המחזק את ההצעה שהעלינו עוד ב-1965.⁶ את הצעתו של קרוס מפריכות אותיות הכתב, צורת הקערות והסטרטיגראפיה.

שכבה 10 — המאה התשיעית לפני-הספירה

את בנייתה של המצודה בשכבה 10 אפשר לייחס לתקופת מלכותו של אסא,⁷ בסוף המאה העשירית או תחילת המאה התשיעית לפני-הספירה (בין 910 ל-870). מצד שני, בנו של אסא, יהושפט (870-848 לפני-הספירה),⁸ מתואר כיום של מבצע-בנייה נרחבים,⁹ וכאדון הנתיבים לאילת.¹⁰ כדי לגבות מסים ותעריפים מן הפלשתים ומן הערבים,¹¹ היה עליו להחזיק צבא חזק בנגב ולשלוט במעבר השירות.

המקורות ההיסטוריים אינם מספקים נתונים ברורים על הנסיכות שהובילו להחרבת שכבה 10, אך בתקופת מלכות יורם (853-841 לפני-הספירה) שליטת יהודה בנגב נחלשה בגלל הניתוק מאדום.¹² את החולשה הזאת ניצלו הפלשתים והערבים, שפלשו ליהודה ובזזו את בית המלך.¹³ ספק

5 A. Lemaire, 'Une inscription paléo-hébraïque sur grenade en ivoire', *RB*, 87 (1981), pp. 236-239

6 בשיחותי עם אהרוני בעת החפירה.

7 ראה: מלכים א, טו כג; דברי הימים ב, יד ד-ו; וכן להלן, הערה 8.

8 E.R. Thiele, *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings*, Michigan 1983, p. 217

9 דברי הימים ב, טז א-ב; יג; כא ג.

10 מלכים א, כב מז-מח.

11 דברי הימים ב, טז י-יב.

12 שם, כא ח-י.

13 שם, כא טז-יז.

אם ערד היתה נמלטת מחורבן בשעת סכנה כזאת. אירוע זה התרחש בוודאי זמן לא רב לאחר אמצע המאה התשיעית לפני-הספירה. דומה, שתאריך כזה עדיף על החיבור הכללי שקבע אהרוני לסופה של השכבה העשירית, בשנת 800 לפני-הספירה לערך.¹⁴

שכבה 9 — חידוש השליטה בנגב — המאה השמינית לפני-הספירה
שכבה 9 היא אות לשלטונה המחודש של יהודה על הנגב ועל נתיבי הסחר ממדבר-ערב לחוף הים-התיכון במאה השמינית לפני-הספירה. אין ספק שהיה זה הישגו של עוזיה (עזריה), שלא זו בלבד שבנה מחדש את אילת,¹⁵ אלא גם גבר על הפלשתים, הערבים והמעונים כחצי-האי סיני. איבים אלה הצליחו לפתוח במתקפת-נגד בזמן מלכותו של אחז, בשנים 735-732 לפני-הספירה. ברור, שהם ניצלו את החולשה שנגרמה עקב פלישתו של תגלת פלאסר השלישי, מלך אשור, אשר עלה בצבא גדול על הגליל ועל דמשק. תוצאה נוספת של פלישה זו והחולשה שבעקבותיה, היתה כיבושה מחדש של אילת בידי האדומים.¹⁶ אשר השתתפו בהתקפה מתואמת עם הפלשתים כנגד ערי השפלה ונגב-יהודה.¹⁷ אירוע זה הביא כנראה להריסתה של שכבה 9.

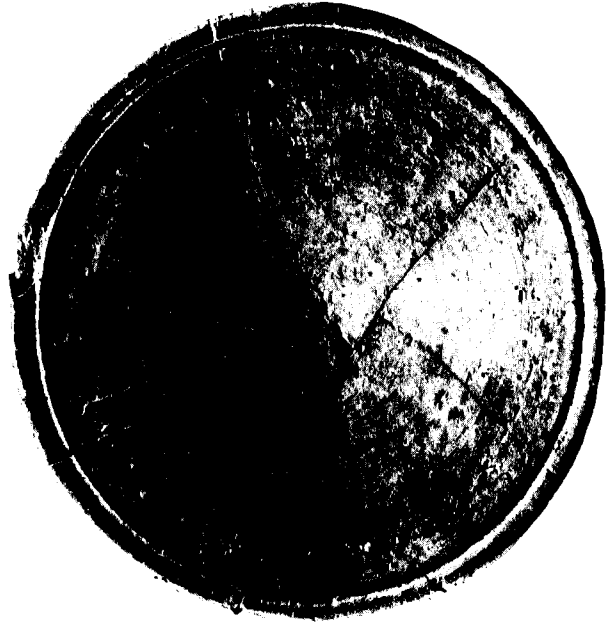
שכבה 8 — ימי חזקיה

את הקמתה של שכבה 8 אפשר להבין במסגרת הכנותיו של חזקיה למרד כנגד אשור. בין שאר הצעדים שנקט, הוא תקף את תחום עזה, שמלכה — צילבעל — סירב להצטרף לברית נגד אשור.¹⁸ פעולה זו הקלה על התפשטותם של השמעונים לנגב המערבי.¹⁹ בו בזמן פלש חזקיה להר-שעיר — כנראה הרמה ההררית שמדרום לכאר-שבע, ולא האזור שממזרח לערבה.²⁰ מצודות הנגב היו חלק ממערכת ההגנה, שהביאה להקמת בסיסי-אספקה ברחבי הממלכה.²¹ שכבה 2 בכאר-שבע נבנתה כנראה כחלק מאותן ההכנות למלחמה של ממלכת יהודה שעשה חזקיה.²²

את ביטולו של מזבח העולה במקדש ערד אפשר אולי לקשור ברפורמות שבוצעו בתקופת שלטונו של חזקיה, ושאותן יזם בשנתו הראשונה. אישור חשוב לאותנטיות של האזכורים ההיסטוריים לרפורמות הללו, מתקבל כעת ממחקריו של גינצבורג, אשר הראה כי יש קווי-דמיון לשוניים חזקים בין הגרעין העיקרי של ספר דברים לבין הנביא הושע, בן המאה השמינית. למעשה, גינצבורג יכול כעת לקבוע בבטחון: 'הרפורמה הדתית שביצע חזקיה ... היתה לבטח בהשראת ספר דברים ...'.²³

ושוב, אין הצדקה לגישה הטוענת, שהפסקת השימוש במזבחות בערד ובכאר-שבע היתה יכולה להתרחש רק בימי מלכותו של יאשיהו.

14 אהרוני (לעיל, הערה 2), עמ' 8.
15 מלכים ב, יד כב; דברי הימים ב, כו ב.
16 מלכים ב, טז ו.
17 דברי הימים ב, כח יז-יח.
18 עמ' 179-180.
19 דברי הימים א, ד לט-מג.
20 שם, שם מב-מג.
21 דברי הימים ב, לב כז-כט.
22 א"פ רייני, 'יין מכרמי המלך', ארץ ישראל, טז (1982), עמ' 179-180.
23 H.L. Ginsberg, *The Israelian Heritage of Judaism*, New York 1982, p. 37

קערה (עם חרותת 'קב'
בחלק השמאלי). ערך,
שכבה 10

את הרפורמה של חזקיה אפשר להבין לאור נפילתה של הממלכה הצפונית ונסיונו לאחד את השבטים הצפוניים עם שבטי הדרום, בנאמנותם לירושלים כמרכז דתי בלעדי. את תחילת מלכותו והרפורמות אפשר לתארך לשנת 715 לפני־הספירה; זאת לאור הקביעה החד־משמעית. שסנחריב עלה על יהודה בשנתו הארבע־עשרה של חזקיה.²⁴ הרפורמות בוצעו בשנה הראשונה למלכות חזקיה,²⁵ כלומר ב־714-715 לפני־הספירה. הוא שלח הזמנה לשבטים הצפוניים, להצטרף לחגיגות הפסח שתערכנה בעיר הבירה. כדי להוכיח להם כי הוזמנו על בסיס של שוויון, חש חזקיה שיהיה זה נכון מבחינה מדינית לצוות על ביטולם של הפולחנים הנפרדים בערי יהודה ומצודותיה,²⁶ ממש כפי שדרש משבטי ישראל לוותר על מקומותיהם הקדושים בשומרון, בית־אל ועוד. זה הרקע הדתי וההיסטורי שמאחורי המימצאים הארכיאולוגיים בערך: נטישתו וכיסויו של מזבח העולה בחצר המקדש. זו גם הסיבה להריסת (פירוץ?) המקדש והמזבח, כפי שנתגלו בחפירות בבאר־שבע.²⁷ הואיל והריסת לכיש 3 תוארכה עתה מעבר לכל ספק למסע המלחמה של סנחריב בשנת 701 לפני־הספירה,²⁸ ברור, שתל בית־מרסים ובאר־שבע נהרסו גם הם בידי האשורים. אפשר, שבאותה תקופה נהרסה ערך עד היסוד בידי האדומים, בשיחוף־פעולה של האשורים, אשר ניצלו את שעת

24 מלכים ב, יח יג; ישעיהו לו א. וראה דברי תילה (לעיל, הערה 8), עמ' 174-175, לעומת דבריהם של ח' תדמור ומ' כוגן, 'מאירועי שנת ארבע־עשרה לחזקיהו: מחלת המלך וביקור המשלחת הבבלית', ארץ ישראל, טז (1982), עמ' 198-201.

25 דברי הימים ב, כט ג.

26 דברי הימים ב, לו.

27 ראה: מלכים, ב, יח כב; ישעיהו לו ז; דברי הימים ב, לא א; לב יב.

28 A.L. Oppenheim, 'Babylonian and Assyrian Historical Texts', J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts (=ANET)*, Princeton 1955, pp. 287a-288b

המשבר של ממלכת יהודה. האדומים עזבו את הברית נגד אשור ושילמו מס כאשר הופיע סנחריב בפניקיה. דומה, שיש רמז לאיום אדומי על יהודה באוסטרקון שמתוארך לשכבה 8; 29 יש בו התייחסות ל'הרע אשנר] אדנ]ם עשתה]'.²⁹

שכבה 7 – התחדשות אחרי שפל – אמצע המאה השישית לפני-הספירה
יהודה איבדה את שליטתה על הנגב ועל הנתיבים לאילת ולמדבר-ערב כתוצאה ממפלתה לסנחריב. במשך חמישים שנה לפחות, רוב שנות מלכותו של מנשה, יש ראיות למכביר המצביעות על כך, שממלכת יהודה הוגבלה לתחומיה ההרריים המצומצמים. סנחריב נטל נתחים גדולים מתחומה של יהודה ומסר אותם לצילבעל מלך עזה,³⁰ ולמלכי אשדוד ועקרון. ואף-על-פי-כן, מס כבד הוטל על העם ביהודה, ומלכותו של מנשה מתוארת בתנ"ך כתקופה של חולשה ושל כפירה דתית. הוא מונה שותף לשלטון יחד עם אביו, חזקיה, ב-697-696, והמשיך לכהן בתפקידו עד 687-686.³¹ לימים הכניס שוב פולחנים זרים למקדשים המקומיים. במשך כל השנים הללו ועד לעלייתו על כס המלוכה של מלך אשורי חדש, אסרחדון, ב-679, אין שום דבר המצביע על כך שההסדרים הטריטוריאליים של סנחריב שונו לטובת יהודה. אדרבה, הכול מצביע על תהליך הפוך. אחד המאפיינים הבולטים של מדיניות אשור בהמשך היה מסע המלחמה לכיבוש מצרים. שלב ראשון היה כיבוש 'ארצה' (כנראה באל-עריש), המרכז החשוב בנחל-מצרים (ודי אל-עריש),³² ב-679 לפני-הספירה.³³

בין השנים 676-673 לפני-הספירה אסרחדון התערב בענייניהם של הערבים כדי לתמוך במנהיגם יות'ע, המשועבד לו, נגד נסיון התמרדות של המנהיג היריב, והבו.³⁴ היה זה צעד חשוב, משום שב-673 תוכננה הפלישה למצרים. אף שבאותה שנה נכשל אסרחדון בהשגת יעדו,³⁵ הוא הצליח לרכוש שליטה במצרים התחתונה במסע המלחמה שלאחר-מכן, ב-671 לפני-הספירה.³⁶ הוא הדגיש את עזרת הערבים, אשר הוליכו את צבאו במדבר-סיני. ברור ששום פלישה למצרים לא היתה מתאפשרת בלא תמיכתם.³⁷ וכך, אין ספק שנתיבי הסחר ממדבר-ערב דרך הנגב לחוף הפלשתי, היו בידיהם של הערבים, מתחריה העיקריים של יהודה.³⁸ על-כן מנשה לא היה יכול לפתוח בהקמתם מחדש של יישובים בנגב באותה עת. והדבר נכון גם בשנת 669 לפני-הספירה, כאשר פתח אסרחדון במסע-מלחמה נוסף על מצרים, ומת בדרכו.³⁹ וקביעה זו חלה גם על זמנו של מסע המלחמה הראשון של אשורבניפל כנגד מצרים, ב-667-666,⁴⁰ כאשר כמה מלכים, ובהם מנשה וצילבעל עם

29 אהרוני (לעיל, הערה 2), עמ' 72-76, מס' 40-15.

30 ANET, p. 288

31 תילה (לעיל, הערה 8), עמ' 174, 176.

32 A.F. Rainey, 'Toponymic Problems (cont.)' *Tel Aviv*, 9 (1982), pp. 131-137

33 A.K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley 1975, p. 7-8; ANET, p. 290

34 I. Eph'ál, *The Ancient Arabs: Nomads on the Border of the Fertile Crescent, 9th-5th Centuries B.C.*,

Jerusalem 1982, pp. 126, 128-129

35 ANET, p. 302b; אפעל, שם, עמ' 126.

36 ANET, p. 292

37 אפעל (לעיל, הערה 34), עמ' 137-142; ANET, pp. 191a-292b

38 דברי הימים ב, כא טז-יז; כו ז-ח.

39 גרייסון (לעיל, הערה 33), עמ' 127.

40 ANET, p. 294

כוחותיהם, נדרשו להתלוות אל השליט האשורי בעלותו על מצרים. ודומה שמצב־דברים זה בנגב, כסיני ובמדבר־ערב לא השתנה עד למסע המפורסם של אשורבניפל לנראמון, ב־664-663.⁴¹ מסע המלחמה הבא (השלישי) של אשורבניפל כוון נגד צור, כנראה ב־663 לפני־הספירה.⁴² העיר נאלצה להיכנע, כנראה מסיבות לוגיסטיות, וההסגר היבשתי והימי שאשורבניפל הצליח להטיל עליה, מראה עד כמה חזקה ורחבת־היקף היתה השליטה האשורית על דרכי התחבורה ברחבי המזרח הקרוב כולו. מתקבלת על הדעת ההנחה, כי החדרת פולחנים כנעניים ואחרים בידי מנשה, כפי שעשה לפניו המלך הישראלי אחאב,⁴³ היתה אות להתקרבות מחודשת אל צור.⁴⁴ ועמים שכנים אחרים, ובהם גם הערבים.⁴⁵ משום כך קשה להניח, שמנשה היה בעמדה נוחה כלפי האשורים, דווקא כאשר בעל־צור נענש.

אולם בעשור שלאחר־מכן החלה אשור לאבד מכוחה. פסמתיף הראשון, נסיך סאים (?), אשר עלה לשלטון תחת כיבוש אשורבניפל ב־664, הצליח לאחד את מצרים כולה ב־656. עד־מהרה כרת ברית עם גיגס מלידיה (לוד), דבר שאיפשר לו להפסיק את תשלום המס לאשור.⁴⁶ צעד כזה השפיע בלא ספק על מדינות הלבאנט, אך הוא לא משנה את השליטה בנגב ועל הנתיבים לאילת, לפחות לא בשנים הראשונות. בקצה השני של הקיסרות, אחיו של אשורבניפל — שמש־שום־אופין, מלך בבל — מרד גם הוא. אשורבניפל היה עסוק בדיכוי המרידה הזאת במשך ארבע שנים (652-648), ולבסוף מינה את עצמו למלך בבל.⁴⁷

בעת המלחמה בין שני האחים החלו הפיניקים להפגין סימנים של אי־נאמנות (אולי בהשפעת המצרים), וגם הערבים ניסו להתערב לטובת שליט בבל המורד.⁴⁸ אך הם הוכו מכה ניצחת. האשורים נאלצו לפתוח במערכה כנגד מלך עילם שתמך גם הוא בשמש־שום־אוכין, והדבר התרחש בשנים 647-646.⁴⁹ רק לאחר־מכן יכול היה המלך האשורי להקדיש את כוחו לענישת הערבים. סימנים שונים מורים על כך, שהמלחמה הערבית המפורסמת נערכה בשנת 645 או 644-643 לערך.⁵⁰ בשלבים האחרונים של המערכה חדר הצבא האשורי עמוק לתוך שטחם של הערבים, כשפתח במתקפה מדמשק אל תוך הלגיה. בדרכם חזרה היה עליהם לפנות אחורה, לעבר פיניקיה, ולכבוש את הערים אוסו ועכו.⁵¹

לתקופת המצור על בבל (648) אפשר לייחס את מעצרו של מנשה בידי קצינים אשורים.⁵² מנשה

41 שם, עמ' 295; נחום ג ח.
 42 H.J. Katzenstein, *The History of Tyre*, Jerusalem 1973, pp. 288-292
 43 מלכים ב, כא ג; מלכים א, טז לא.
 44 קצנשטיין (לעיל, הערה 42), עמ' 263-264.
 45 J. McKay, *Religion in Judah under the Assyrians 732-609 BC. (Studies in Biblical Theology, 2nd series, 26)*, London 1973, pp. 20-27; N. Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.E. (Society of Biblical Literature Monograph Series, 19)*, Missoula, Montana 1974, pp. 88-96
 46 D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II, Chicago 1927, p. 298
 47 שם, עמ' 300-305.
 48 אפעל (לעיל, הערה 34), עמ' 154-156.
 49 שם, עמ' 157.
 50 שם, שם.
 51 ANET, p. 300
 52 דברי הימים לג יא-יג. ראה גם: אפעל (לעיל, הערה 34), עמ' 158-159; W. Rudolph, *Chronikbücher*; Handbuch zum Alten Testament, Erste Reihe 21, Tübingen 1955, pp. 316-317; H. Reviv, 'The

קדרה. ערד, שכבה 7

נלקח לבבל, משום שאשורבניפל עדיין היה עסוק שם. עם חזרתו, לאחר ששיכנע את מלך אשור שהוא יהיה לו צמית נאמן, סילק מנשה את הפולחנים הפרו-צוריים, ואף החל למנות מפקדים למרכזים המבוצרים ביהודה. הוא גם החל בבניית החומה הידועה בירושלים. אין טעם לראות פסוקים אלה כהמצאה של מחבר דברי הימים, אך יש להכיר בכך שחזרתו בתשובה של מנשה והתהפכות היוצרות שנבעה מכך, אירעו לא לפני 648 לפני הספירה. על-כן, בניית שכבה 7 בערד וחיידוש מצודות אחרות בנגב, כגון תל-עירא, לא היו אפשריים לפני שנה זו. תוך כשש שנים הגיעה מלכותו של מנשה לקיצה.⁵³ על-אף ששיבתו לכס המלוכה פירושה היה שתמיכת אשור נתונה לו עתה, והדבר כלל כנראה סיוע כספי לשיקום ארצו, הוא אך הספיק להתחיל בשינויים הקיצוניים במפה הגיאוגרפית המקומית, שאנו מוצאים בסוף המאה השביעית. ואולם הגיעה העת הנכונה לתקומתה של יהודה. חסדו של אשורבניפל סר מעל הפיניקים והערבים, ואילו המצרים היו עצמאים ואולי אף ביקשו את תמיכת הפלשתים בעזה ובמקומות אחרים. וכך החליט מלך אשור לשים את מבטחו במנשה, כדי לייצב את האזור. מותו של מלך יהודה הקשיש בשנת 642 לפני הספירה הביא לאנדרלמוסיה מדינית בירושלים, שנסתיימה ברצח בנו, אמון.⁵⁴

אין מציינים מה היה מצבה המדיני של יהודה במשך השנים הראשונות של מלכות יאשיהו, אך בשנתו השמינית (632-633 לפני הספירה) הוא החל לדרוש לאלוהי דוד,⁵⁵ זמן לא רב לאחר שנשא לאשה את בתו של ירמיהו, תושב עיר הלוויים לבנה.⁵⁶ מקץ ארבע שנים (629 לפני הספירה) הוא

History of Judah from Hezekiah to Josiah', A. Malamat (ed.), *The Age of the Monarchies: Political History*, pp. 200-201; vol. IV of B. Mazar (ed.), *The World History of the Jewish People*, Jerusalem 1979; J. Reade, 'The Accession of Sinsharishkun', *Journal of Cuneiform Studies*, 23 (1970), p. 314; E.L. Ehrlich, 'Der Aufenthalt des Königs Manasse in Babylon', *Theologische Zeitschrift*, 21 (1965), pp. 281-286 עמ' 281-286, 292 הערה 166; כוגן (לעיל, הערה 45), עמ' 69, אשר מתעלם מן המשמעות של בבל במקום 'גינה' בקטע זה. עמ' 292, הערה 8, עמ' 176-178.

53 תילה (לעיל, הערה 8), עמ' 178-176.

54 דברי הימים ב, לד ג.

55 דברי הימים ב, כג לא.

56 מלכים ב, כא כה.

החל לטהר את הארץ מפולחנים זרים, הן ביהודה והן בחלקים נרחבים בישראל הצפונית.⁵⁷ זאת, כמדומה, שנה לאחר שאשורבניפל לקח לו את אשור-אטיל-אילני כשותף בשלטון על אשור.⁵⁸ הדבר מרמז על כך, שעוצמתה של אשור היתה בדעיכה, וכיחוד במערב. בשנה השמונה-עשרה למלכות יאשיה (622 לפני-הספירה) היה בידו לקיים את חידוש הברית, וכך להקים בסיס לאומי-דתי חדש לממלכתו, שקמה לתחייה.⁵⁹ בשלב זה היה סין-שאר-אישכון שליט אשור בפועל, ולא רק הטוען לשלטון, ונאבופילאסר שלט כנראה למעשה בבבל.⁶⁰ תחום ההשפעה המורחב של יאשיה (צפונה ודרומה) הגדיל גם את הבסיס הכלכלי שלו,⁶¹ כמו גם את כוחו המדיני. היה באפשרותו להרוס את מקומות הפולחן מברא-שבע לגבע⁶² ולהשיג את המשאבים הדרושים להחזקת חילות-המצב בשפלה ובנגב. משום כך את השכבה השביעית בערד ואת השכבה השנייה בלכיש אפשר לייחס לעלייתה של יהודה ככוח שיש להביאו בחשבון, לאחר שהערבים איבדו את שליטתם על נתיבי השיירות.

על-פי אוסטרקון שנכתב כולו בכתב רהוט מצרי ונמצא בתוך הריסות שכבה 7 בערד, טען אהרוני שהמצודה נפלה לידי המצרים, והטקסט הוא רשימה מצרית של הציוד שנלקח מתוכה.⁶³ אך השימוש בסימנים מצריים למספרים בידי סופרים מיהודה, כבר מופיע בשפע במכתבים אחרים בערד. גילוי של אוסטרקון חדש בקדש-ברנע, הכולל רשימה ארוכה של סימנים בכתב המצרי הרהוט, ובנוסף גם מלה עברית צחה — 'אלפמ',⁶⁴ מצביע על כך שהאוסטרקון מערד יכול היה להיכתב בידי סופר מיהודה, וכי אין צורך להניח שהמצרים השתלטו על מחסני ערד. למעשה, אין כל ראיה שפרעה נכו הירשה לחייליו להתקיף מרכזים של יהודה במשך המערכה שלו בשנת 609 לפני-הספירה. מטרתו היתה לכונן חזית כנגד הבבלים בסוריה הצפונית. פעולתו ביהודה היתה החלפת יהואחז ביהויקים⁶⁵ והטלת מס כבד.

ההתייחסות למלך יהואחז מזכירה גם את אוסטרקון ערד מס' 88; לגביו טען אהרוני, כי ייתכן שהכיל מסר ממלך זה לחילות-המצב שלו. אפשר לקרוא את הטקסט (לפי אהרוני) בצורה הבאה: 'אני מלכתי בכנל (הארץ) יהודה/ישראל'. אין מניע דקדוקי להתנגד להשלמה זו של הטקסט הקטוע.⁶⁶ שכן הביטוי 'מלך ב-', בהתייחסות לארץ או לחבל-ארץ, אופייני למאה השביעית לפני-הספירה.⁶⁷ טרם הועלתה דעה סבירה יותר לפירוש הקטע הזה מערד מזו של אהרוני, המקשרת אותו עם הכרזתו של יהואחז.

כדי למצוא סיבה מתקבלת על הדעת להחרבת שכבה 7 בערד, אפשר להתייחס לפעולתו של נבוכדנצר, ששלח 'גדודי כשדים ואת גדודי ארם ואת גדודי מואב ואת גדודי בני עמון' כנגד

57 דברי הימים ב, לד ה-ו. 60 ריד (לעיל, הערה 52), עמ' 5.

58 ריד (לעיל, הערה 52), עמ' 1, 3. 61 דברי הימים ב, לד ט.

59 דברי הימים ב, לד ח. 62 מלכים ב, כג ח.

63 אהרוני (לעיל, הערה 2), עמ' 64-66, מס' 39.

64 R. Cohen, 'Excavations at Kadesh-Barnea 1976-1978', BA, 44 (1981), pp. 105-107

65 מלכים ב, כג ל-לה; דברי הימים ב, לו א-ד.

66 בניגוד לדעתו של ידן, ראה: Y. Yadin, 'The Historical Significance of Inscription 88 from Arad',

IEJ, 26 (1976), pp. 9-14

67 ראה, למשל: ירמיה לז א; בראשית לו לב (=דברי הימים א, א מג).

חותם אלישיב בן ישעיהו
וטביעתו

יהויקים, במבצעי הריכוך בשנת 598 לפני-הספירה.⁶⁸ אפשר שהריסת משלטים קטנים, כעין-גדי וערד, התבצעה באותה תקופה (אך לא הריסתה של עיר גדולה כלכיש, שכבה 3).

שכבה 6 – ערב חורבן הבית הראשון

מכך שאלישיב שירת בערד הן בתקופת שכבה 7 והן בזו של שכבה 6, אפשר לטעון שהן היו צמודות מבחינה כרונולוגית. למעשה סביר ביותר, ששכבה 6 נבנתה בסוף שנתו הרביעית של צדקיהו (לפי שיטת החישוב של ירמיה אשר סופר מחודש ניסן, 592-593)⁶⁹ לאחר ששב מבבל.⁷⁰ היתה אז פעילות דיפלומטית רבה במערב, ושליחים מאדום, מואב, עמון צור וצידון, ביקרו בירושלים.⁷¹ זאת כנראה בעקבות מרד שפרץ בכבל בשנתו העשירית של נבוכדנצר (594-595 לפני-הספירה),⁷² שבו השתתפו אולי מקצתם של היהודים הגולים.⁷³ צדקיה נקרא לבבל, כנראה כדי לדווח על מעשיו. כמו מנשה בימיו של אשורבניפל (השווה לעיל), דומה שצדקיה שיכנע את נבוכדנצר באמינותו. וכך ניתנה לו הרשות לשקם את המצודות של יהודה בנגב. הכתובת על קנקן-יין מערד⁷⁴ מתייחסת כנראה ל'שנה השלישית' למלכותו של המלך המולך. אהרוני פירש זאת, כאילו בשנתו השלישית של צדקיה (חישוב הסופר מחודש תשרי, 594-595)⁷⁵ נהרסה שכבה 6 של ערד בידי האדומים. אך ההנחה, כי המצודה נהרסה בידי שכנים שהיו מעורבים בפעילות דיפלומטית נגד נבוכדנצר, נראית בלתי-סבירה לחלוטין.⁷⁶ מצד שני, הגיוני שיהיו ששימרו בשנה השלישית, סופק לשימוש בשנה

68 מלכים ב, כד ב; והשווה: ירמיה יג יח-יט; ירמיה הודיע למלך ולגבירה, בוודאי יהויכין ואמו, כי 'ערי הנגב פגרו ואין פותח', ערב המצור על ירושלים.

69 תילה (לעיל, הערה 8), עמ' 184, תרשים 31.

70 ירמיה נא נט.

71 ירמיה כד א; כח א, כפי שתוקן בתרגום השבעים; לד א; לה א. וראה ריד (לעיל, הערה 52), עמ' 329, הערה 56.

72 תילה (לעיל, הערה 8), עמ' 184, תרשים 31.

73 ירמיה כט כא-כב.

74 אהרוני (לעיל, הערה 2), עמ' 42-43, מס' 20.

75 תילה (לעיל, הערה 8), עמ' 184, תרשים 31.

76 השווה: A. Lemaire, *Inscriptions Hébraïques*, I: Les Ostraca, Paris 1977, p. 186.

שלאחר-מכן, כלומר לחיילים שנשלחו לערד כדי להקים בה מחדש את המצודה. משום כך אנו מציעים את התאריך 592-593 לערך כמועד בנייתה של שכבה 6 בערד. האוסטרקאות הנוגעים להנפקת היין ומצרכים אחרים לכותיים, ואשר נמצאו בחדרו של אלישיב, מתייחסים אולי לשכירי החרב ששירתו בצבאו של צדקיה. אך סביר יותר, שהללו הובילו שיירות לאורך הנתיב המדברי לאילת ולמצרים, דרך קדש-ברנע. הם היו כנראה פניקים מן העיר כתיון שבקפריסין, ואין צורך להניח שהיו יוונים.

את הריסת שכבה 6 של ערד אפשר לייחס בצורה הטובה ביותר לפלישה האדומית לנגב בתקופת כיבוש יהודה בידי הכבלים.⁷⁷ עדות דרמטית לאיום מצד אדום עולה מאחת האגרות (מס' 24), המתקשרת לפי הכתב לשכבה 6, ובה פוקדים על מפקד ערד לשלוח תגבורת לרמת-נגב כדי להדוף התקפה אדומית.⁷⁸ תאריך הריסתה של שכבה 6 בערד הוא אפוא 587 לפני-הספירה, קודם לכיבושה הסופי של ירושלים, בשנת 586.

77 עובדיה א, י-יד; תהלים קלו ז.

78 כשהתגלה מכתב זה (בשטח בו חפרתי, בעונת 1967), טענתי שרמת-נגב יכולה להיות היישוב בתל-עירא (ח'רבת אל-ע'רה) על-סמך יהושע יט, ח. וראה א"פ רייני, 'ראמת נגב, רמות נגב', אנציקלופדיה מקראית, ז, עמ' 299-298; השווה למייר (לעיל, הערה 76), עמ' 191-192.

אוסטרקון מן הארכיון של ערד שנמצא בחדר הדומי של המצודה, בשכבה 4, מיועד לאלישיב, ודן בהספקה לכותיים

